

A politika visszatérése? Chantal Mouffe és a baloldali populizmus

„A baloldal/jobboldal felosztás végéről szóló mese már jó ideje velünk él” – mondja Chantal Mouffe *The Radical Centre: a Politics without Adversary*¹ című tanulmányában. A kilencvenes évektől a politika új formája jött létre a nyugati társadalmakban, amely a demokráciát nem a versengő alternatívák, hanem a konszenzus terepének tekinti, amely tagadja mindenfajta hatalmi viszony relevanciáját, és a politikát antagonisztikus szembenállás nélküli dialógusként képzei el – folytatja. Mouffe számára így a fő kérdés napjainkban, hogy hogyan üzenhet hadat a baloldal ennek a posztpolitikai világgépnek, mely „deklarálja, hogy [...] mi valamennyien középosztálybeliek vagyunk, a régi antagonizmusok eltűntek és vele együtt a politika antagonisztikus modelljén is túlhaladt az idő. Nincs baloldal és jobboldal, csak jó és rossz politika”.² Mouffe legújabb írásaiban ezzel kapcsolatban még ennél is konkrétabban teszi fel a kérdést: mennyiben alkalmas a radikális baloldali pozíció megújítására a populizmus, aminek lejáratásának érdekében mindent elkövetnek a posztpolitika hívei? A baloldali populizmus feladata, hogy cáfolja a posztpolitika híveinek első számú axiómáját, amely szerint sikeres politikát csak a centrumból kiindulva lehet folytatni a nyugati társadalmak képviselői demokráciáinak színházában. Különösen időszerű kihívás ez napjainkban, amikor olyan jobboldali politikusok, mint Trump, Batalero vagy Orbán maguk is a közép elfoglalására és újraformálására helyezik a hangsúlyt – a magyar miniszterelnök nem is titkolja tervét a „centrális erőtér” létrehozatalára.

Kiss Viktor politológus, ideológiakutató, budapesti Corvinus Egyetem oktatója, a Politikátörténeti Intézet Társadalomelméleti Műhelyének vezető kutatója. E-mail: kissviktor@kissviktor.hu.

Kerékgyártó Ágnes politológus, a Politikátörténeti Intézet Társadalomelméleti Műhelyének külső tagja. E-mail: agi.kerekgyarto@gmail.com.

- 1 Chantal Mouffe: *The Radical Centre: A Politics without Adversary*. *Soundings* 1998 (9):2, 12.
- 2 Mouffe: i. m., 39.

Ebben a tanulmányban azt vizsgáljuk meg, hogy Chantal Mouffe koncepciója a „baloldali populizmusról” mennyiben ígérheti ténylegesen a „politika visszatérését” a radikális baloldal számára. Elemzésünk kiindulópontja szerint a baloldali populizmus és a posztpolitika egymáshoz való viszonya egyáltalán nem problémamentes. Az írás első részében ezért bemutatjuk a kérdéskör két legelterjedtebb megközelítési módját. Kimutatjuk, hogy egyrészt a populizmus sok tekintetben maga is posztpolitikai természetű, másrészt hogy a baloldali populizmus azon változata, amely a kilencvenes évektől meghatározóvá vált, általában éppenhogy nem azokban a nyugati társadalmakban jött létre, ahol a posztpolitikai erők váltak sikeressé. A tanulmány második részében amellet érvelünk, hogy Chantal Mouffe ezekkel szemben egy harmadik megközelítést ajánl a kortárs populizmus megközelítésére, amennyiben – korábbi elméleteit továbbgondolva – annak lényegét *éppen magában a posztpolitikai állapot elleni lázadásban* látja. Elgondolása szerint a populizmus a mai nyugati társadalmakra jellemző, döntően jobboldali változatai születtek meg – de a spanyol Podemos, Jeremy Corbyn és Bernie Sanders kampánya után a baloldali populizmus történetében is új korszak nyílt. A tanulmány zárásaként végezetül megvizsgáljuk, hogy a baloldali populizmus Mouffe által felvázolt projektje valójában milyen típusú politikát is ígér a megújulás útjait kereső aktorok számára. Véleményünk szerint a baloldali populizmus e koncepciója ugyanis alapvetően megkérdőjelezhető.

Populizmus és/vagy posztpolitika

A posztpolitikai korszak jellemzése kapcsán az elmúlt évek szakirodalmában viszonylag széles egyetértés alakult ki. „Valamennyi szerző arról az állapotról beszél, amikor a politikait (*political*) – ami a valódi viták terepét jelenti, és azon gondolat iránti elköteleződést, hogy a különböző szereplők közötti küzdelmek nem szüntethetők meg – egyre inkább gyarmatosította és kiiktatta a politika sajátos formája (*politics*): azok a technokratikus mechanizmusok és konszenzuális gyakorlatok, amelyek a reprezentatív demokrácia, a szabad piac és a kozmopolita liberalizmus vitathatatlanak nyilvánított világképén belül működnek”.³

3 Japhy Wilson – Eric Swyngedouw (eds.): *Post-Political and its Discontents: Spaces of Depoliticisation, Spectres of Radical Politics*. Edinburgh University Press, Edinburgh, 2014, 6.

A posztpolitika világában a társadalmi konfliktusok és a jövő kérdései mind szakpolitikai ügyekké transzformálódnak, amelyeket szakértői csoportok és különböző elitfrakciók elemeznek, majd határozatot hoznak róluk – az időközönkénti választásokon pedig immár nem magukat a döntéseket és értelmezéseket, hanem csupán ezeket a processzusokat próbálják legitimálni. A világot irányító erők a politikai részvételből kiszorított tömegeknek már csak a felhatalmazását és hozzájárulását igénylik – nem a döntését és aktivitását. Ahogyan Jacques Rancière megfogalmazza, a posztpolitika világában a népet mint bomlasztó, veszélyes és ostoba politikai kollektívumot a népszerűség váltja fel, amely az emberek valamiféle passzív és impotens összessége. Ez pedig – mondja – már közvélemény-kutatásokkal szondázható, a megfigyelés segítségével megfélemlíthető és a biopolitika eszközeivel optimalizálható. A posztpolitika az állampolgár helyett egyre inkább a fogyasztóban látja saját ideális alanyát. Rancière szerint a fogyasztó tulajdonsága, hogy politikai cselekvés helyett a választás aktusai köré szervezi az életét: bonyolult ideológiai mechanizmusok segítségével el lehet érni, hogy pártot és jelöltet is úgy válasszon, mint mosóport.⁴ A posztpolitika „ellenség nélküli demokráciában”⁵ a vita és a harc helyét a párbeszéd és a konszenzus veszi át, megvalósítva a „politikai harmónia liberális idilljét” – de hát hívei amúgy is azt sugallják, hogy „túl balon és jobbon” nem marad más, csak a liberalizmus.⁶ A posztpolitika végezetül abban az értelemben is túl van a politikán, hogy a korábbi politikai kérdések megoldását a gazdaságban látja, vagyis a korban uralkodó neoliberalis konszenzusunak megfelelően azt próbálja elfogadtatni, hogy a hagyományos politika káros, a nagypolitika nem megoldás, hanem inkább maga a probléma.

A posztpolitikai univerzum kiépülése sajátos kihívás elé állította a politikai baloldalt. Ahogyan Slavoj Žižek kifejti, a kétezres évek során a baloldal nagy politikai szervezetei és az értelmiség jelentős része behódolt annak a világgépnek, amely a történelem végét egyszersmind a hagyományos politika végének tekintette. A posztpolitika elkötelezett hívei ugyanis azt tanították, hogy a kormányzás technokratikus-elitista-rendszerkonform változata „érettebb” és „realistább”, mint az a politizálás, amelyet a baloldal korábbi korszakaiban folytatott. A baloldálnak és értelmiségének ezért meg kell értenie, hogy minden, ami a posztpolitikai konszenzuson kívül van, „szélsőséges”, „meggondolatlan” vagy

- 4 Jacques Rancière: *Disagreement: Politics and Philosophy*. Minnesota University Press, Minnesota, 1999, VIII.
- 5 Vö. Ulrich Beck: *Democracy without Enemies*. Wiley, New York, 1998.
- 6 Vö. Eric Swyngedouw: *Insurgent Architects and the Spectral Return of the Political in the Post-Democratic City*. In Wilson–Swyngedouw: i. m.

„anakronisztikus”. Žižek szerint a baloldalon ez az ideológiai offenzíva sajátos mentális blokkot hozott létre: a baloldal képtelenné vált arra, hogy a politika szükségessége mellett kiálljon – miközben legtöbb szereplője mindvégig meg volt győződve arról, hogy a politika legkevésbé sem vált szükségtelenné, és a jelen kor távolról sem a „történelem végének” komfortos állapota.

Žižek úgy fogalmazza meg a posztpolitikai és a politikai cselekvés különbségét, hogy míg előbbi célja csupán „a társadalmi problémák megoldása a meglévő szocioökonómiai viszonyokon belül”, addig utóbbit nem csak az érdekli, hogy olyan dolgokat tegyen, amik „működnek” a fennálló keretek között, hanem olyanokat, amelyek hatással vannak a dolgok működésére, tehát hatással vannak a fennálló keretekre magukra. A politika nem a döntések, hanem a harc terepe.⁷ Ahhoz, hogy megvizsgáljuk, ebben az értelemben a baloldali populizmus tekinthető-e politikainak, ebben a tanulmányban Ernesto Laclau elemzéséből indulunk ki, aki szerint ha a gyakorlat felől közelítünk, a baloldali populizmusról alapvetően kétféle megközelítés mentén beszélhetünk. Az első értelemben egy sajátos és konkrét mozgalmi típust tekintünk baloldali populistának, amely mai formájában a globális kapitalizmus korszakában jött létre, ezért céljai és perspektívái pontosan beazonosíthatók. A másik értelemben azonban – és maga Laclau közismerten elsősorban ezzel foglalkozott – a populizmus korunk megkerülhetetlen politikai logikája, tehát a politikai aktorok megformálódásának, sikerének, majd hatalomgyakorlásának jellemző és talán egyetlen lehetséges módja a globalizáció komplex viszonyai közepette.⁸

Amikor a baloldali populizmus alatt egy pontosan beazonosítható politikai szereplőt értünk, akkor a neoliberális és neoimperialista politikák elleni demokratikus és egyenlősítő mozgalmakra gondolunk, amelyek Latin-Amerikától Görögorszáig markánsan jelen voltak a kilencvenes évek végétől. Ezek a mozgalmak általában ott jöttek létre, ahol nyíltan neoliberális politikák valósultak meg, amelyek a megszorítások, a strukturális reformok, a privatizáció, a szociális programok és a dereguláció áldásos hatásait hirdették, az adott ország felvirágoztatását, ennek hatására pedig a szegénység felszámolását ígérve.⁹ A kiábrándulás és a neoliberális politikák tényleges társadalmi következményei gyakorta vezettek tüntetésekhez, amelyekre a neoliberális kormányok erőszakkal,

7 Vö. Slavoj Žižek: *The Ticklish Subject*. Verso, London/New York, 2008.

8 Ernesto Laclau: *Populism: What's in a Name?* In F. Panizza (ed.): *Populism and The Mirror of Democracy*. Verso, London/New York, 2005.

9 Mike Gonzalez: *The Ebb of the Pink Tide. The Decline of the Left in Latin America*. Polity, New York, 2018.

manipulatív kampányokkal és a liberális kulturális hegemonia fokozásával válaszoltak – azt az érzést keltve, hogy a képviseleti demokrácia valójában az erősek demokráciája. A baloldali populizmus alapját szinte mindenhol egy olyan nagy társadalmi csoport létrejötte jelentette, amely a globalizáció folyamatainak köszönhetően, majd a neoliberális programok hatására lényegében „kiszakadt” a társadalom szövetéből – a szegények tömegei, a kiszolgáltatott új városi népesség, a globális versenyben kivérzett vidéki-mezőgazdasági lakosság vagy a privatizáció során kisémmizett helyi lakosság „az újfajta populizmus szemében egy olyan szervezetlen ’marginális osztály’ volt, amely a népi politika alapjává válhatott”.¹⁰

Ezek a hatalmas társadalmi csoportok nem csak úgy érezték, hogy gyengékké és perifériusakká változtatta őket korunk nagy átalakulása, de úgy is – és a populista szereplők ezt tették nyilvánvalóvá –, hogy becsapták őket a washingtoni konszenzus nevében fellépő, a spekulatív-multinacionális tőkét kiszolgáló „liberális demokrata” és „nacionalista” elitek. Mindez az elitellenesség persze azért tudott működni, mert hitelenségét gyökerei adták: a baloldali populista mozgalmak mindenütt alapozhattak valamiféle népi ellenálló vagy társadalmi baloldali hagyományra, amely legújabb képviselőjeként mutatták fel magukat a „kívülről jött” neoliberális és neoimperialista politikákkal szemben – gondoljunk csak Chavez bolívarizmusára Venezuelában.¹¹ A baloldali populista mozgalmak általában ezért támogatták a liberális demokráciákkal szemben a demokráciának közvetlenül a nép mozgósítására és megjelenítésére alapozó változatát – vagyis egy populista demokrácia létrejöttét.¹² Ez gyakorlatilag mindenhol egy baloldali vezér kitermelődéséhez vezetett – aki személyében reprezentálta mind a népet, mind az erőt, amely örködni képes a nagypolitika vágyott tisztaságán.¹³

A baloldali populizmus e típusának adaptálása kezdettől problémásnak látszott a világ számtalan pontján. Jelen tanulmányunk szempontjából talán az a legfontosabb, hogy a baloldali populizmusok az elmúlt harminc évben legkevésbé sem olyan országokban jöttek létre, ahol a „posztpolitika” hívei kormányoztak – hanem ahol nyíltan, deregulációk,

- 10 Kurt Weyland: Neopopulism and Neoliberalism in Latin-America. Unexpected Affinities. *Studies in Comparative International Development*. 1996 (31):3, 10–33.
- 11 John D. French: Understanding the Politics of Latin America’s Plural Lefts (Chavez/ Lula): Social Democracy, Populism and Convergence on the Path to a Post-neoliberal World. *Third World Quarterly*, 2009 (30):2, 349–370.
- 12 Antal Attila: *A populista demokrácia természete. Realizmus és utópia határán*. Napvilág Kiadó, Bp., 2017.
- 13 Carlos de la Torre: The Resurgence of Radical Populism in Latin America. *Constellations*, 2007 (14):3.

reformdiktatúrák formájában és populista-nacionalista jobboldali kormányok regnálása alatt érkezett meg a neoimperialista-neoliberális korszak.¹⁴ Ebből pedig a posztpolitika szempontjából egy további probléma is ered: a baloldali populizmus fentebb bemutatott változata természetesen szerint posztpolitikai jellegű, vagyis célja – ahogy Hugo Chavez megfogalmazta – „a demokrácia, amelyben igazságosság, egyenlőség és harmónia uralkodik”. A baloldali populizmus egy olyan népi közösséget kíván létrehozni, amelyen belül megszűnik mindenfajta politika és amely csak „kifelé” folytat politikát, „kifelé” változtatja meg a neoliberális és neoimperialista viszonyrendszereket. Vagyis a baloldali populizmus osztozik a forradalmi-kommunista baloldali mozgalmak azon reményében, hogy a politikát ki lehet iktatni, meg lehet szüntetni, amennyiben egy szocialista vagy népi társadalomban szükségtelessé válik.

A baloldali populizmus másik gyakorlati formája, amikor nem egy konkrét mozgalomról beszélünk, hanem egy politikai technikáról, amely a társadalmi mobilizálás és a hatalom megszerzésének-megtartásának módjaként használható (és Laclau vagy Mouffe szerint használandó is) a baloldal számára. Ennek a politikai logikának a legnagyobb hatású elemzését Ernesto Laclau adta. Laclau elgondolásának alapja a demokratikus követelések és a népi követelések közötti megkülönböztetés. Ez a megkülönböztetés társadalomelméleti alapú, vagyis arra utal, hogy a politika úgynevezett „artikulációs szituációja” megváltozott az elmúlt évtizedekben. A jóléti állam és a nemzetállami politikai rendszerek időszakában a politika alapját azok a demokratikus követelések jelentették, amelyeket a társadalom csoportjai vagy egyénei megfogalmaztak a hatalommal szemben, elvárva, hogy elismerje és teljesítse őket. Ezek tehát az alávetettek követelésesei voltak a társadalommal, a gazdasági-politikai elitekkel szemben. A politika ekkor akörül forgott, hogy mely követeléseket fogadják el legitimnek, és melyekről döntenek úgy, hogy figyelmen kívül hagyják őket – illetve, hogy a figyelmen kívül hagyott követelések megfogalmazói elfogadják-e ezt a végkimenetelt. A népi követelések időszakában ellenben már olyan sok követelés jelenik meg, és annyira eltérnek egymástól, hogy megfogalmazóik már eleve abból indulnak ki, hogy a rendszer nem képes teljesíteni elvárásaikat. Tehát ebben az esetben már nem céljaik tényleges elérése nevében formálódnak a politikai küzdelmekbe lépve az egyes aktorok (szubjektumok), hanem az az élmény hozza létre őket, hogy az erősek nem képesek teljesíteni a gyengék követeléseit.

Tehát hogyan mutatja meg az egyenértékűség önmagát? Ahogyan bizonyítottuk, az egyenértékűségi pillanat nem alapozható a követelések semmilyen pozitív jellegzetességére, mivel – saját nézőpontjukból – azok

14 Gonzalez: i. m., 25.

teljesen különböznek egymástól. Az egyenértékűség teljes mértékben a hatalommal való szembenállásból ered, mely nem elégít ki egyet sem az egyenértékű követelésekből. Ebben az esetben azonban hogyan lehetséges a láncot mint olyat felmutatni? Mint ahogyan máshol érveltem mellette, ez a bemutatás csak úgy lehetséges, ha egy speciális igény, anélkül, hogy teljes mértékben elveszítené saját egyediségét, elkezd jelölőként is működni – reprezentálva a teljes láncot, mint összességet.¹⁵

A posztpolitika problematikája felől olvasva Laclau szövegeit, nem kérdés, hogy számára a populizmus egy olyan politikai logika, amely éppen a politika lehetetlenségéből születik – tehát maga is posztpolitikai. A hatalomra vágyó szereplők azért kényszerülnek a populista artikuláció során létrehozni az egyenértékűségi láncolatokat, mert az adott helyzetben (a globális kapitalizmus reális viszonyai között) a követelések többségének kielégítése nem vállalható.¹⁶ A politika, vagyis a „különbözőségi logika” alapján folytatott versengés a hatalmi pozíciókért nem lehetséges. A hatalomra vágyók ebben a helyzetben a posztpolitika eszközeivel folytatnak versengést: a társadalmi többséget az identitások megkonstruálásával és a hegemónikus diskurzusokkal teremtik meg, nem pedig társadalmi víziók felvázolásával és politikai pozíciók felvállalásával. Csakhogy Laclau szerint a helyzet maga mégis minduntalan megszüli a politika visszatérését. Egyrészt amint egy populista diskurzus létrejön, rögvest megjelennek olyan követelések, amelyek kívül esnek az ennek keretében létrehozott egyenértékűségi láncolaton, tehát egy új szereplő felvállalhatja őket. A populizmussal szemben tehát mindig van egy kihívó, amely máshogy kívánja létrehozni az egyenértékűségi láncokat, a politika tehát ténylegesen sosem ér véget. Másrészt pedig Laclau szerint hiába is próbálja a hatalomra kerülő szereplő állandóan fenntartani és megújítani saját populista ideológiáját – a kormányzás mindennapjaiban mégiscsak választani szükséges a konkrét követelések között – tehát végül lesznek, amelyek kielégülnek és lesznek, amelyek nem. A politika ebben a formában úgy tér vissza, mint kényszer: a populizmus maga is kényszer volt, de egy idő után a feladása is az. Ebben a helyzetben a hatalmon lévők kénytelenek politikát folytatni, tehát kénytelenek szavazói többségüket nem a populizmus posztpolitikai, hanem a demokrácia politikai alapján megtartani és újrakonstruálni. Ebben a helyzetben a nép már nemcsak egy jelölő, hanem valódi tartalmat vesz fel.

15 Laclau: i. m., 39.

16 Ehhez lásd Kiss Viktor: *Ideológia, kritika, posztmarxizmus. A baloldal új korszaka felé.* Napvilág, Bp., 2018. Ernesto Laclau: *A populista ész.* Ford. Csordás Gábor. Noran Libro, Bp., 2011.

A posztpolitika oldaláról nézve tehát egy „baloldali” populista mozgalomnak számolnia kell azzal, hogy miközben csak populistaként kerülhet hatalomra, egy idő után választania kell: vagy a hatalom megtartása lesz számára az elsődleges, a populista stratégiát ezért represszív eszközökkel tartja fent, és a többség elvtelen állandó újralkotására használja – ebben az esetben saját mércéi szerint éppen úgy „jobboldalivá” válik, mint korábbi ellenfelei. Vagy felvállalja a demokratikus víziók megfogalmazásának rizikós feladatát, és azok elfogadtatásának árán „tényleges baloldaliként” kilép a posztpolitikai univerzumból. A populizmus előtt álló posztpolitikai dilemma véleményünk szerint Laclau elméletének az egyik legizgalmasabb állítása: azt üzeni, hogy egy baloldali mozgalomnak nem a siker, a hatalom megszerzése a legnagyobb kihívása, hanem baloldaliságának megtartása – és ennek talán kevés drámaibb példája van, mint Hugo Chavez és az őt követő Maduro bolivárista Venezuelájának különbsége.

Baloldali populizmus és a demokrácia radikalizálása

Chantal Mouffe *For a Left Populism* című könyvében fogalmazza meg saját populizmuselméletét. Fő üzenete a baloldal számára, hogy populista stratégiára van szükség, ám két különböző értelemben is használja a populizmus kifejezést. Először is deklarálja, hogy ő a populizmus fentebb ismertetett Laclau-féle értelmezéséből indul ki, mely szerint a populizmus nem ideológia vagy mozgalom, hanem politikai logika. Vagyis egy mozgalom nem azért populista, mert az ideológiájának vagy politikájának a konkrét tartalmában van valami, amit populistának nevezünk, hanem mert ezek a tartalmak egy speciális artikulálódási logika szerint fejeződnek ki. E kiálláson túl azonban a szöveg egészét olvasva világossá válik, hogy Mouffe Laclauval szemben mégis konkrét tartalmat azonosít be populizmusként: mégpedig azt, amikor megkérdőjelezzük a liberális demokrácia jelenlegi konszenzusát, ami valójában kiiktatja a politikát. „Kiindulópontom, hogy jelenleg képtelenek vagyunk politikai módon megvilágítani azokat a problémákat, amelyekkel a kortárs társadalmak szembenéznek. Politikai mód alatt azt értem, hogy a politikai kérdések nem pusztán – szakértők által megoldható – technikai problémák. Az igazi politikai döntések mindig magukban foglalnak döntést is, és ezek azt követelik meg tőlünk, hogy válasszunk különféle – egymással konfrontatív viszonyban lévő – alternatívák között.”¹⁷ Ezek az alternatívák

17 Chantal Mouffe: A politika és a politikai. *Századvég*, 2011 (16):60, 26.

azonban a nyugati liberális demokráciákban nem képesek megjelenni, ami a demokrácia válságához vezet.

A liberális demokrácia két fő elve Mouffe véleménye szerint eleve el-
lentmondásos viszonyban áll egymással: liberális elemként az emberi jog-
gok védelmét és a szabad választásokat, a demokratikus elemként pedig az
egyenlőséget és a népszuverenitást azonosítja be. Amíg ezek többé-kevésbé
egyensúlyban vannak, a liberális demokrácia működőképes, azonban a
neoliberális hegemonia következményeként a demokratikus szál fokozato-
san kikopott és – a politikai liberalizmust is háttérbe szorítva – a gazdasági
liberalizmus került középpontba. „Napjaink posztpolitikai konszenzu-
sa csak annak enged teret, hogy a neoliberális diktátumokat kiszolgáló
centrumbal és centrumjobboldali pártok váltsák egymást a kormányon.
Azokat a pártokat, melyek nem illeszkednek bele a posztpolitika látképébe,
szélsőségesnek minősítik és elutasítják, mint a demokráciát veszélyeztető
tényezőket” – mondja Mouffe.¹⁸ Létrejött a posztdemokrácia, ahol a par-
lamentek és egyéb intézmények szerepe – melyek lehetővé tették volna az
állampolgárok számára a politikai döntések befolyásolását – drasztikusan
csökkent. A demokratikus eszme egyik fundamentális eleme, a néphata-
lom, ódivatúnak minősítve megsemmisült, mert a posztpolitika eliminálja
az agonisztikus harc lehetőségét a társadalom különböző projektjei között
– azaz lehetetlenné teszi a népszuverenitás gyakorlását.¹⁹

Chantal Mouffe szerint tehát „a demokratikus politika legfőbb fel-
adata, hogy a már létező társadalmi viszonyokból kibogozza a potenciális
antagonizmusokat.”²⁰ Amennyiben ezt a feladatot nem vállalja fel, nem
tekinthető politikának. A liberális demokráciák válságának, poszt-demok-
ráciává válásának másik oka (a neoliberális kapitalizmus kiszolgálásának
középpontba helyezésén kívül), hogy a liberális gondolkodás veszélyesként
tünteti fel, így elutasítja az antagonizmusból eredő konfliktusokat, és va-
lamiféle „racionális minimum” alapján a mindenki számára észszerűen
elfogadható konszenzusra törekszik. A társadalom megszervezését illető
eltérő elképzelések azonban a politika lényegét jelentik, így a közöttük lévő
konfliktusból adódó küzdelem nem aláássa a demokráciát, hanem éppen
ellenkezőleg: ez bontakoztatná ki a demokratikus berendezkedés lényegét.
Léteznek tehát legitim konfliktusok – a konfliktus legitimitását pedig az
adja, hogy nem a politikai közösség szétrombolása a célja. Mouffe ezen a
ponton bevezeti az agonizmus fogalmát: „Agonisztikus perspektívából a
demokratikus politika központi kategóriája az »ellenfél«, akivel közösen

18 Chantal Mouffe: Macron, as the Higher Stage of Post-politics. *Le Monde*. 2017. június 1.

19 Chantal Mouffe: *For a Left Populism*. Verso, London, 2018, 14–17.

20 Chantal Mouffe: A politika és a politikai. Id. kiad., 35.

köteleződünk el a demokrácia alapelvében: 'szabadság és egyenlőség mindenki számára' – miközben nem értünk egyet annak interpretálásában. Az ellenfelek azért küzdenek egymással, mert azt akarják, hogy az ő interpretációjuk kerüljön hegemon helyzetbe, de nem kérdőjelezzik meg az ellenfél jogát ahhoz, hogy ő a saját győzelméért harcoljon."²¹

A kortárs demokráciákban a konfliktusok nem fejeződhetnek ki politikai módon, ezért a jog vagy az erkölcs területére kerülnek, ahol nincs rájuk politikai válasz: „Manapság, demokratikus politikai nyilvánosság hiányában, ahol a politikai konfrontáció végbemehetne, a jogrendszer az, ami felelőssé vált az emberi együtt-lét megszervezésére és a társadalmi kapcsolatok megszabályozására. A politikainak a – konfliktusok megoldásának helyeként értett – jogi terület által történő elmozdítása igencsak negatív következményekkel jár a demokrácia működésére nézve.”²²

A társadalmi konfliktusok megnyilvánulásának másik lehetősége, amikor a politika a morál regiszterében bukkan fel. Ebben az esetben a demokrácia ugyanúgy veszélybe kerül: ha a politikailag ellentétes vélemény képviselője „az ördöggként”, „ellenségként” van megnevezve, azzal kikerül a politika birodalmából, ahol pedig csupán „ellenfél” lenne. Nem létezik politika anélkül, hogy megvonnánk a határt mi és ők között: a politikai ellenfelet morális ellenséggé nyilvánítani tipikus posztpolitikai gyakorlat, aminek a status quo védelme a célja. „Nem áll szándékomban a Reálpolitikát védeni és tagadni azt, hogy a normatív vonatkozásoknak szerepet kell játszaniuk a politikában. De nagy a különbség erkölcs és moralizálás között, mely utóbbi arra korlátozódik, hogy másokban találja meg a gonoszt. Ám napjaink jó demokratái annyira biztosak abban, hogy övék az igazság, és az a küldetésük, hogy ezt előírják mások számára, hogy elutasítják a vitát azokkal, akik nem értenek velük egyet.”²³

Összefoglalva: a nyugati liberális demokráciákban kialakult egy politikai-gazdasági-értelmiségi elit, amely azt sugallja, hogy a jelenlegi rendszernek nincs alternatívája, ami azonban az emberek egyre növekvő részében ellenérzést kelt: „Egy olyan kontextusban, ahol a domináns diskurzus kinyilatkoztatja, hogy a globalizáció jelenlegi neoliberais formájának nincs alternatívája, és ezért el kell fogadnunk a törvényeit és be kell hódolnunk a diktátumainak, nincs mit csodálkozni azon, hogy egyre több és több munkás élénken figyel azokra, akik azt állítják, hogy igenis van másik alternatíva, és ők visszaadják a hatalmat az embereknek, hogy

21 Chantal Mouffe: *Agonistics. Thinking the World Politically*. Verso, London, 2013, 7.

22 Chantal Mouffe: 'The End of Politics' and the Challenge of Right-wing Populism. In F. Panizza (ed.): *Populism and The Mirror of Democracy*. Verso, London/New York, 2005, 54.

23 Uo., 58.

dönthessenek azok között.”²⁴ Mouffe szerint ezért a jobboldali populizmus nem más, mint a posztpolitikai konszenzusra adott reakció: „Valójában a lehetséges politikai alternatívákról való demokratikus viták hiánya az, ami számos országban azon politikai pártok sikeréhez vezetett, melyek felvállalják 'az emberek hangja' szerepet.”²⁵ Véleménye szerint a populizmus azért sikeres, mert van igény az emberek részéről a politikára, van igény a népszuverenitás megvalósítására, a döntések saját kézbe vételére. A populista politika jellegzetessége az érzelmek előtérbe kerülése a racionalitás helyett; a kollektív identitás kifejezése a versengő egyének elve helyett, az ellenfél világos megnevezése és a tőle való egyértelmű elhatárolódás a moralizálás helyett. A populizmusnak határozottan van tehát célja és tartalma: mégpedig a politika visszacsempészése a demokráciába, vagyis a demokrácia radikalizálása.

A populista pillanatban, amelyben élünk, a kérdés csak az, hogy a demokrácia radikalizálása jobboldali vagy baloldali keretkezésben valósul-e meg? Jelenleg a posztpolitikával szemben létrejövő alternatív világértelmezések egy bezárkózó és kirekesztő diskurzusban fogalmazódnak meg. Ezek a jobboldali populista erők az egyenlőség és a „népakarat” nevében lépnek fel, ellenfeleiket azonban nem tekintik a politikai közösség egyenrangú tagjának – a mi/ők egyébiránt legitim határmegvonása ezért nem alakult át agonisztikus viszonyná. Így, miközben az igények demokratikussága nem tagadható, jobboldali populista artikulációjuk egy nem-demokrati- kus válaszhoz vezet.

A baloldali populista stratégia szintén demokratikus igényeket artikulál, és mivel ezek az igények sokfélék, ezért ezeket egyenértékűségi láncban kapcsolja össze. Ezzel az eljárással szemben – mondja Mouffe – gyakori kifogás, hogy a demokratikus igényeket összevonva a populizmus „a nép” megalkotása céljából homogén szubjektumot kíván létrehozni, negligálva a pluralitást; illetve, hogy „az emberek” a populista logika számára már a kezdettől homogén entitásként jelenik meg. „Ezek az ellenvetések abból erednek, hogy a populizmus ellenzői képtelenek megérteni, hogy a baloldali populizmus egy antiesszencialista megközelítés, mely szerint a nép nem egy empirikus jelölt, hanem egy diszkurzív politikai konstrukció. Nem értik azokat az elveket, amelyekeken keresztül az emberek fogalma konstruálódik, vagyis az egyenértékűségi lánc létrehozásának folyamatát. A sokféleséget egységességre redukálni nem lehetséges, és nem is kívánatos: az egyenértékűség a heterogén igények sokféleségéből úgy jön létre, hogy közben fennmarad a csoportok belső megkülönböztetése. Az egyenértékűségi viszony nem mossa össze a különbségeket – ezek aktívak

24 Uo., 55.

25 Uo., 51.

maradnak. Ha nem így lenne, nem nevezhetnénk egyenértékűségnek, hanem szimpla azonosságunk, egyformaságnak.”²⁶

A demokrácia radikalizálása nem egyenlő a politikatudományban radikális demokráciaként elterjedt koncepcióval, mely utóbbi jellemzője általában a közvetlen állampolgári részvétel előtérbe helyezése. Ehelyett a demokráciában fentebb bemutatott két elem megerősítése szükséges: az egyenlőség és a népszuverenitás elvei – és Mouffe szerint ezek megvalósulását nem a fennálló intézmények és nem maga a képviselő elve akadályozza meg. „A jelenleg létező képviselői intézményekkel a legnagyobb probléma, hogy nem teszik lehetővé az agonisztikus konfrontációt a társadalom különböző projektjei számára – pedig egy élő demokrácia célja ez lenne. Az agonisztikus konfrontáció hiánya, nem pedig a képviselő ténye nyomja el az emberek hangját.”²⁷ Ebből következik, hogy Mouffe szerint az agonisztikus konfrontáció a jelenlegi intézményi keretek között is megvalósulhat: „A baloldali populista stratégia célja megalkotni a többséget és hatalomba juttatni azért, hogy progresszív hegemóniát hozzon létre.”²⁸

Radikális reformizmus vagy forradalmi politika? A liberális demokrácián innen és túl

A progresszív hegemónia létrehozása – azaz olyan hegemóniáé, amely a neoliberalizmussal ellentétben mélyíti a demokráciát – kulcsfontosságú mozzanat Mouffe elméletében. Íñigo Errejónnal való beszélgetése során Michael Hardt és Antonio Negri *multitude*-konceptióját főképp azért kritizálja, hogy az nem tartalmazza azt a mozzanatot, amikor a tömeg belép a politikába, és küzdelmeit kollektív akaratként jeleníti meg, majd az intézményrendszer elfoglalásával új hegemóniát épít ki. „Azt gondolom [...], ha meg akarjuk teremteni a neoliberais rend elleni agonisztikus, hegemonikus harc feltételeit és véget akarunk vetni a posztpolitikának Európában, olyan típusú politikát kell megvalósítanunk, mely formát ad az újfajta konfliktusoknak.”²⁹ A hegemonikus harc központi terepe Mouffe-nál Gramsci nyomán az „integráló állam”, mely a kormányzaton kívül számos állami

26 Chantal Mouffe: *For a Left Populism*. Verso, London, 2018, 62.

27 Uo., 57.

28 Uo., 52.

29 Íñigo Errejón (in conversation with Chantal Mouffe): *Podemos: In the Name of the People*. Lawrence & Wishart, London, 2016, 125.

apparátust és nyilvános teret magában foglal, valamint a civil társadalom intézményeit is, és ezekkel mindenképp kezdeni kell valamit, azért, hogy átalakításuk révén a demokratikus igények kifejeződéseként tekinthessünk az államra. „Ahogyan Gramsci is mondja, nem *elfoglalni* kell az államhatalmat, hanem állammá kell *válni*.”³⁰ Mouffe szerint a baloldalnak a neoliberalis éra hanyatlását tapasztalva az lenne a szerepe, hogy ellenhegemóniát építsen ki – vagyis az csupán az első lépés, hogy a populista logikát alkalmazva agonisztikus versengés keretében megnevezi politikai ellenfeleit. Ez azonban nem elegendő, az ellenhegemónia létrehozása során a neoliberalis beidegződéseket, intézményesült cselekvéseket és gondolkodásmódot fokozatosan meg is kell változtatni, azaz át kell alakítani a társadalom tagjainak szubjektivitását, morálját, kultúráját.

Figyelemre méltó, hogy Mouffe az új hegemónikus rendszer kialakítását nem köti egy új politikai rendszer kialakításához, hanem a jelenleg létező pluralista liberális demokrácia keretei között és intézményeivel képzelet el. „A demokratikus intézmények radikalizálása kétségtelenül konfliktusba kerül a domináns gazdasági érdekekkel, de nem kívánja újraalapozni a legitimitáció liberális-demokratikus elveit.”³¹ Ezt ő radikális reformista politikának nevezi, ami az egyszerű liberális reformizmus és a szélsőbal között helyezkedik el. „Azon a spektrumon, melyet általában ’baloldal’-nak neveznek, háromféle politika különböztethető meg. Az első a tiszta reformizmus, ami elfogadja mind a liberális demokrácia legitimitációs elveit, mind a létező neoliberális társadalmi berendezkedést. A második a radikális reformizmus, mely elfogadja a legitimitáció elveit, de megkísérli egy másik hegemónikus rendszerben alkalmazni. A harmadik, a forradalmi politika, totális szakítást kíván a létező társadalmi-politikai rendszerrel. E harmadik kategóriában nemcsak a tradicionális leninista politikát találjuk, hanem például az anarchisták vagy a kivonulók által támogatott politikát, mely az állam és a liberális-demokratikus intézmények totális elutasítását jelenti.”³²

A radikális reformizmus mint baloldali populista stratégia tehát elfogadja a nyugati képviselői demokráciák jelenlegi legitimitációs elveit és a liberális államot fenntartó és védelmező kereteket: a hatalommegosztás elvét, az általános választójogot, a többpártrendszert és az emberi és polgári jogokat. A feladat nem más, mint ezt a keretrendszert valódi tartalommal feltölteni, átültetni a gyakorlatba, és ennek hatására tér majd vissza a politikai demokráciába. A Mouffe által felvázolt radikális demokráciában az egyes alkotóelemek saját eszméjük maximumát nyújtják. Az állampolgár a

30 Uo., 47 (kiemelés az eredetiben).

31 Uo., 45.

32 Uo., 46.

republikánus értelemben vett aktív, felelősséget vállaló, a közösségért tenni akaró és tudó egyén. A képviselők a parlamentben tisztán elkülöníthető, egymással versengő és teljes hegemoniára törekvő alternatívákat mutatnak be. Az állam a hegemonikus harc fontos, de nem egyetlen terepe: a parlamentáris és a parlamenten kívüli küzdelmek egyformán fontos szerepet játszanak, a demokratikus részvétel számos konfigurációja elképzelhető. A karizmatikus vezető nem autoriter módon uralkodik népén, hanem első az egyenlők között, személyében a kollektív akarat egyfajta megvalósulása kristályosodik ki. A baloldali populisták harc a posztpolitika ellen elsősorban nemzeti keretekben valósul meg – de a patriotizmus legjobb, leegalitáriusabb tradíciója mentén.

A demokrácia legvonzóbb elemeinek összeválogatásával és ideáltipikus bemutatásával Mouffe azt próbálja bizonyítani, hogy a baloldali populizmus liberális intézményi keretek között képes kiépíteni egy ellenhegemoniát, mely céljával a demokrácia erősítését és a neoliberais kapitalizmus megváltoztatását tűzi ki, így versenyképes a jobboldali populizmus ajánlatával: a bezárkózó, tekintélyelvű, tradicionalista társadalommal. Számára a liberális demokrácia olyan semleges keretrendszer, ami a modern társadalmak elmúlt kétszáz évében egyedülként uralja a politikai képzeletet, ezért bármilyen politikai törekvés megfogalmazása kizárólag ezen intézményi keret diskurzusaiban lehetséges. A radikális reformizmust Mouffe a korábbi baloldali nézeteknél gyakorlatiasabb és ezáltal életképeőbb irányzatnak tünteti fel, azonban épp a gyakorlat szempontjából néhány kérdést még megválaszolatlanul hagy.

Egyrészt kérdés, hogy hogyan, honnan teremthető meg az erő a hegemonia átalakításához? A hegemonia természetéből adódóan elsősorban nem a pártok működésében vagy a politikai döntéshozatalban jelenik meg, hanem áthatja a társadalom mélyrétegeit. Milyen technikák révén lehet elérni, hogy a társadalom értékrendjében, a fogyasztói kultúrában, az oktatásban, a családi és párkapcsolatokban, a munkaszervezésben és számtalan területen megnyilvánuló neoliberais eszmeiség háttérbe szoruljon?

Másrészt, ha létrejön az adott liberális-demokratikus keretrendszerben a markánsan különböző hegemonikus projektek agonisztikus konfrontációja, akkor választ kell találnunk arra, hogy mitől lesz vonzóbb a megkonstruált nép számára a populizmus baloldali verziója? Esmék küzdenek eszmékkal – de Mouffe tisztában van azzal, hogy egy törekvést önmagában sohasem lehet inherensen emancipatorikusnak tekinteni, hisz minden a keretezéstől függ: egy jogos követelés/vágy megnyilvánulhat progresszív, demokratikus vagy autoriter, antidemokratikus formában is.

Harmadrészt nehezen lehet eltekinteni attól, hogy ha a politikai küzdelmeket nem szűkítjük le a pártpolitikára, hanem globális összefüggéseiben tekintjük, és ha a hegemonia fogalmát következetesen használjuk,

akkor a liberális demokrácia maga nem egy semleges keretrendszer. „A liberális demokratikus intézmények sajátos hatékonysága nem csupán a jelenlétükön alapul – hasonlóan az államhatalom más formáihoz – hanem kényszerítő eszközökként egyedülállóan hatékony hegemónikus funkcióikon. (...) A liberális demokrácia jogi és politikai intézményei valószínűleg a legpotensebb ideológiai erő, amivel a tőkésosztály rendelkezik, néhány tekintetben még annál is hatalmasabb, mint amit a materiális előnyök biztosítanak számukra.³³

A fentiekén túl azért is találhatjuk ellentmondásosnak Mouffe elköteleződését a liberális demokrácia iránt, mert egy korábbi művében már levezette, hogy a politikai liberalizmus bizonyos változata szükségképpen vezet a posztpolitikai állapot kialakulásához. A politikai liberalizmus ezen változata meg van győződve arról, hogy morális konszenzusra van szükség, amely csak azokra a kérdésekre terjedhet ki, amelyekkel mindenki egyetért – ám ha ezt közelebbről megvizsgáljuk, akkor azt látjuk, hogy a pluralizmust és az egyet nem értést a magánszférába számúzik, hogy ezáltal teremtsék meg a racionális konszenzus feltételeit. Ennek eredményeként a politika egy olyan területté válik, ahol az egyének romboló szenvedélyeiket levetkezve, a racionális eljárásoknak elköteleződve követik saját érdekeiket. Amíg a liberalizmus ebben a racionalista és individualista keretben mozog, addig vak marad a közösség és az érzelmei központi szerepe iránt. Figyelmen kívül hagyja továbbá, hogy minden konszenzus a kizáráson alapul, valamint hogy politikai identitás csak úgy hozható létre, ha a mi-t az ők-vel szemben konstruáljuk meg.³⁴ Mouffe baloldali populizmus melletti érvelésének egyik gyenge pontja, hogy miközben leszögezi, a liberális demokrácia csak akkor szolgálhatja a politika visszatérésének ügyét, ha nem ezen a fajta liberalizmuson alapul, nem vizsgálja meg, hogy a ténylegesen létező nyugati demokráciák milyen mértékig liberálisak a fenti értelemben. Amennyiben márpedig maga a liberális demokrácia a posztpolitikai állapot kialakulásának oka, abban az esetben a liberális komponens felszámolása vagy gyökeres átalakítása nélkül nem lehetséges baloldali populista politika.

Mouffe szerint, ahogy fentebb bemutattuk, az új baloldali alternatíva praktikusán csak a fennálló intézményrendszer keretein belül valósítható meg, az ehhez képest „balra” álló forradalmi politika pedig utópikus. Mire alapozza ezt az állítást? Úgy látja, hogy napjainkra létrejött egy olyan politikai szféra a nyugati társadalmakban, amely egyrészt a különböző aktorok

33 Ellen Meiksins-Wood: *Liberal Democracy and Capitalist Hegemony. A Replay to Leo Panitch on the Task of Socialist Political Theory. Socialist Register*, 1981, 180–181.

34 Chantal Mouffe: *The Return of the Political*. Verso, London, 2005, 140.

közötti versengés terepe, másrészt pedig mérhetetlen erőforrásokat és lehetőségeket biztosít a társadalmi identitások alakítására, valamint diszkurzív és hegemonikus formációk létrehozására. Az a kétségtelenül provokatív állítás, hogy a baloldalnak tanulnia kell Margaret Thatcheről, azt jelenti, hogy fel kell ismerni: mivel a pártoknak és a kormányzati apparátusoknak a mediatizált demokráciákban szinte kifogyhatatlan erőforrásai vannak arra, hogy a társadalmi „józan ész” (common sense) alakítsák, ezáltal az emberek gondolkodásmódját, morális és fogalmi kereteit módosítsák – végső soron korlátlan lehetőségeik vannak arra vonatkozóan, hogy az általuk kívánatosnak tartott társadalmi-gazdasági formát elfogadtassák és keresztülvigyék. Már a *Hegemony and Socialist Strategy* lapjain is amellet érvel Mouffe és Laclau, hogy a politika által konstruált identitásoknak és diskurzusoknak elsődleges státusza van a társadalmi megformálásának folyamatában, vagyis nincs társadalom hegemonia nélkül.³⁵ A baloldali populizmus kapcsán pedig már egyenesen azt állítja, hogy a radikális-forradalmi politika nem hagyhatja figyelmen kívül, hogy a mai nyugati társadalmakban a pártpolitikai versengés során jönnek létre a politikai identitások és az emberek számára kapaszkodókat és értelmezési kereteket nyújtó diskurzusok. Vagyis be kell lépnie ezekbe a küzdelmekbe és a maga számára átformálnia a liberális demokrácia kereteit. A baloldalnak eszerint szakítania kell a létező szocializmus, 1968 és az új társadalmi mozgalmak antipolitikai meggyőződésével, mert ezzel magát kárhoztatja arra, hogy a lényeges dolgokból kimaradjon és perifériára szorulva kiszolgáltatottá váljon a gazdasággal és a politikai intézményekkel-szereplőkkel szemben – joggal érzelve mindezeket elnyomóként.

A mai baloldalon ténylegesen létező radikális reformizmus és forradalmi politika közötti alapvető különbség tehát abban áll, hogy a gyökeres változás/változtatás fókuszát a nagybetűs politika, vagy a társadalom; a liberális demokrácia intézményei, vagy az emberek közötti mindennapi interakciók; a közélet, vagy a magánélet területére helyezik. A Mouffe által javasolt baloldali populista politika például abból indul ki, hogy a liberális demokrácia keretei közt létrehozott népi identitások révén válik lehetővé, hogy az egyének olyan társadalmi gyakorlatokat és habitusokat alakítsanak ki, amelyek megszületésük után majd antagonisztikus ellentétbe kerülnek a neoliberais-globális kapitalista világrénddel. A radikális reformizmus tehát arra alapoz, hogy a választók többsége az új politikai identitások mentén kezdi el értelmezni saját helyzetét, majd átalakulnak az egyének vágystruktúrái, kulturális sajátosságai és pszichológiai karaktere, létrejön az új hegemonia. Vagyis ebben a felfogásban az új radikális

35 Ernesto Laclau – Chantal Mouffe: *Hegemony and Socialist Strategy*. Verso, London, 1985.

szubjektum (a nép, amely egy közös akarat mentén lép fel) létezését megelőzi egy politikai aktor, amely a nagypolitika eszközeit és napjaink saját szituációját (populista pillanat) használja fel a radikális baloldal létrehozására. „A baloldali populista stratégia megkonstruálja a népi többséget, hogy ezáltal megszerezhesse a hatalmat és egy új hegemoniát alapozhasson meg”.³⁶ A spanyol Podemos például – mondja Mouffe – az aktív, felelős, egyre jobbat akaró és együttműködő „nép” és a passzív, felelőtlen, saját túlélésére játszó és a társadalom problémái iránt közömbös „kaszt” (*casta*) ellentéte mentén hozta létre saját egyenértékűségi láncolatait és mi/ők szembeállítását – abban bízva, hogy a nép ezen identitása majd mozgósító és társadalomátalakító erővel bír.³⁷

Amennyiben ebben a keretben vizsgáljuk a Mouffe által „radikális reformistának”, illetve „forradalminak” nevezett oldalak elgondolásait, akkor a stratégiai ellentét abban áll, hogy míg előbbi a politikai rendszerben létrehozott identitáskonstrukciók segítségével egy lassú ellenhegemonikus folyamat során kívánja a jelenlegi kereteken túlra mozdítani a társadalmi többséget, utóbbi kimondottan a politikai rendszeren kívül képzelet el az új szubjektum megszületését. Valójában a forradalmi irány mellett elkötelezett szerzők – Žižektől Negriig, vagy Badiou-tól Holloway-ig és Deleuze-ig – nem feltételeznek olyan objektív folyamatokat, amelyek mindenképpen elvezetnek majd egy nagy társadalmi exodushoz – tehát nincs igaza Mouffe-nak, amikor ezzel vádolja őket. Ellenben nagyon is azt gondolják, hogy még ha nincsenek is abszolút értelemben vett ellentmondások és a változást véghez vivő preferált társadalmi szubjektumok a nyugati társadalomban, a „nem belül lenni” vágya közvetlen identitásképző folyamat alapja lehet. A forradalmi baloldal tehát a gyökeres változtatás vágyát és az annak alapját jelentő társadalmi gyakorlatokat nem politikai tevékenység eredményeként kívánja létrehozni, hanem éppen ellenkezőleg: olyan alapnak tekinti őket, amelyek nélkül nem jöhetnek létre tényleges lázadó identitások és valóban demokratikus forradalmi víziók.

Míg tehát a radikális reformizmus az azonosulás kollektív identitását kívánja megteremteni a „nép” diszkurzív létrehozása során, a forradalmi baloldal a „nem-azonosulás” mentén létrehozható identitásokra alapozna. Amikor az egyén nem kíván egyre feljebb kerülni a munkahelyi ranglétrán, amikor nem akar megfelelni a szépségipar elvárásainak, megtagadja használati tárgyainak évenkénti lecserélését és a génmódosított élelmiszerek megvásárlását, amikor szándékosan szembemegy az elvárt nemi szerepekkel és párkapcsolati mintákkal, amikor tudatosan kilép a közösségi médiák buborékjaiból – a példák végtelenül sorolhatók –, akkor a

36 Chantal Mouffe: *For a Left Populism*. Verso, 2018, 59.

37 Errejón: i. m., 121.

„nem-azonosulás”, a felkínált identitások és cselekedetek megtagadása játszódik le. Ez a számtalan „nem belül lenni”-aktivitás olyan tömeges gyakorlatokat és közösségi kapcsolatokat hozhat létre, amelyek új szubjektivitásokhoz, alternatív életformákhoz, autonóm társadalmi terek és hálózatok létrejöttéhez, ellenállási és ellenhatalmi szerveződésekhez vezethetnek. Az egyén szintjén a nem-azonosulás pozitív átfordítása játszódik le: mi azok vagyunk, akik értelmes életre vágyunk, környezettudatosak vagyunk, szabadok vagyunk, szolidárisak vagyunk egymással, valóságosak vagyunk, autentikus dolgokat teszünk, valódi kapcsolataink vannak stb. Ezek az identitások pedig minden kétséget kizárólag politikaiak abban az értelemben, hogy egy tényleges társadalmi alternatíva alapjává is válhatnak – számolva azzal, hogy a globális kapitalizmus közeljövőjének fejleményei kapcsán egyre kritikusabb méretű tömeg indulhat el a fennálló egyes lényegi elemeivel való nem-azonosulás útján.

A forradalmi politikai irány végső soron nem az azonnali vagy a hosszabb távú átalakulás különbségében tér el a Mouffe által felvázolt radikális reformistától (hiszen mindkettő hosszabb távon építkezik) és nem is a végcélok radikalitásában (hiszen Mouffe is „szélsőbaloldali” tartalommal kívánja feltölteni az általa kívánatosnak tartott projektet). A fő kérdés, hogy a szélsőbaloldalnak (természetesen ez az elnevezés nem szerencsés Mouffe részéről) a fennálló nagypolitikai keretekhez képest „befelé” vagy „kifelé” kell keresnie saját perspektíváit. Mouffe a baloldali populizmust arra kívánja felhasználni, hogy maga mögé állítsa a társadalmi többséget, tartalommal töltsse fel a liberális demokrácia üresen kongó intézményeit, majd egy tudatos hegemónikus projekt eredményeként megfelelően konstruált nép egy új „belülként” gyökeresen szembekerüljön a globális kapitalizmus egészével. Ez alapvetően más utat vázol fel a mai forradalmi baloldalhoz képest, amely 1968 örököseként kifelé keresi az emancipáció és a revolúció társadalmi útját. Függetlenül attól, hogy mit gondolunk a radikális reformizmus és a forradalmi emancipációs út lehetőségeiről és kívánatos voltáról – ez a szembeállítás mindenképpen alkalmas arra, hogy rávilágítson az egyik legfontosabb törésvonalra napjaink radikális baloldali kísérletei és politikai újraépítési próbálkozásai kapcsán. Száz évvel a „reform vagy forradalom” kérdésének Rosa Luxemburg általi felvetése után, az egyre több kihívás elé kerülő és megoldatlan problémát halmozó posztmodern kapitalizmusban ez a dilemma egyre gyakrabban a „kívül vagy belül” közötti választás formájában tér vissza.